

Bernáth László

ÚJSÁGÍRÁS ÉS IRODALOM

*A publicista és költő Ady**

Engedjék meg, hogy egy Móricz Zsigmond idézettel kezdjem, egy írásának bevezető soraival: „*A Hortobágy alkonyatban olyan, mint az álmodó tenger, hajnalban pedig, mint a kint felejtett kendő. Rőtörös kendő selyme van kifeszítve a roppant távolságokban letűzött erdőcskék, cserények és tanyák cövekjei közé. Itt-ott egy-egy gulya, ménes foltja van benne. Az egészet megvástá a szik, s kifakította a kánikula...*”

Azon kevesek kivételével, akik véletlenül ismerik ezeket a sorokat, azt hiszem az olvasók, és Önök, a hallgatók többsége azt mondhatja, hogy ez egy novella első bekezdése. Pedig ez egy riport, mégpedig egy hortobágyi filmforgatásról 1935-ban készült riport kezdetéről való, ahol egy dokumentumfilmbe – szerencsére ez ma is megtekinthető Hortobágy címmel –, ahogy maga fogalmazott, „szemezgették bele” az ő *Komor ló* című novelláját. (Ebben a novellába egyébként nincsenek benne az előbb idézett sorok.) Ez a riport bevezető, hangulatot teremtő része.

Előadásom címében Adyt ígértem, amit be is fogok tartani, de úgy éreztem ennél hatásosabban nem tudom illusztrálni, hogy mi az, amiben Ambrus Zoltán-nak nem volt igaza. A regényeket is író, szerkesztő Ambrus Zoltán ugyanis, több mint száz évvel ezelőtt, írt egy esszét az általa szerkesztett, a *Nyugat* előzményének tartott, *Szerda* című folyóiratba „Irodalom és újságírás” címmel. Mint egy precíz könyvelő, mérleget próbált készíteni: mi a haszna és mi a kára annak, hogy az írók újságot is írnak. Ahogy szellemesen fogalmazott, amikor e mérleg negatív oldalát vette számba: „*A hírlapírás vadházasságra csábította az erkölcsösebb életre – például a társadalmi tudománnyal való tisztos frigyre, hivatott irodalmat... A vadházasságban a hírlapírás lett az úr... A vadházasságban a mindennapi kenyérrel, de néha ütleggel is tartott Literatura egy tipegő kis leánykát hozott magával, a törvényes házasságból való belletrisztikát.*” (A bellet-

* Az Eszterházy Károly Főiskolán 2010. április 16-án megrendezett konferencián elhangzott előadás szövege (a szerk.)

risztika itt az újságban megjelenő szépirodalmat jelenti.) A károkozás lényegét azután így fogalmazza meg: „Nagyon különböző egyéniségek, nagyon különböző értékű műveiben feltűnően sok közösséget fog találni, s a közös vonásokban lehetetlen lesz fel nem ismerni a zsurnalizmus hatását.” Később még súlyosabb vádak következnek, amely szerint: „a hírlapírás befolyása nélkül az utolsó negyedszázad irodalmában sokkal több volna a komolyság, a tartalmasság, az elmélyedés és sokkal kevesebb a felületes, az elnagyolt munka, s ha talán kevesebb elevenség is, viszont kevesebb az olyan tehetség, aki elforgácsolta magát.”

E súlyos vádak magyarázatával is szolgál, mert úgy véli az újságot olvasó tömegre „olyannyira ízlése sekélyessége, félműveltség jellemző, márpedig az újságnak a legfőbb célja a minél nagyobb hatás, a minél több olvasó megnyerése. Az újságírónak tehát le kell ereszkedni, szemben az irodalommal, amelynek fel kell emelni magához az olvasót.” A károkat olyan súlyos vádponttal is kiegészíti, amely szerint az írónak az újságban fel kell áldozni az egyéniségét, s persze elrabolja az idejét a hírlapírás, s ez az időhiány nem kedvez a hosszabb lélegzetű munkáknak, ennek köszönhető, hogy kiveszőben a nagyregény műfaja.

Nem mondható, hogy Ambrus Zoltán nagyon tájékozott lett volna kortársai munkássága felől¹, mert például a parlamenti tudósítások mellett, az esszé megjelenésének évében írta Mikszáth a *Noszty fiú esete Tóth Marival* című, ha terjedelmében nem is nagy, de igen jelentős regényét. Móricz Zsigmondnak pedig aki élete végéig írta a riportjait – négy vaskos kötet őrzi a legjelentősebbeket –, 1908-ban jelenik meg a *Hét krajcár* című klasszikus értékű novellája, de első jelentős regénye a *Sárarany* is már 1911-ben napvilágot lát. A későbbiekről ne is beszéljünk. S most ne is beszéljünk Jókairól sem, aki számtalan lapba írt, főszerkesztett és még élclapot is alapított, és ez nem akadályozta meg abban, hogy életének Ambruséhoz közel eső szakaszában, megírja például az *Aranyembert*.

Mellesleg az is érdekességnek mondható, hogy egy jeles értelmiségi immár több mint egy évszázaddal ezelőtt az újságolvasókat – úgy általában – sekélyes ízlésűnek és félműveltnak tartja, bár a mérlegkészítésben az egyenleget mégis pozitívnak tartja, mert több hasznát lát ebben a „vadházasságban”, mint kárt. Jelesül kettőt, amit nagyon fontosnak tart. Az egyik: az írók egzisztenciális létét, magyarán: mindennapi betevő falatjukat, az újságírás biztosítja, a másik: olvasókat teremtettek az irodalom számára. Egyikkel sem lehet sokat vitatkozni: irodalmi munkásságából igen kevesen tudtak megbízható egzisztenciát teremteni, tehát újságot írtak. Bár a létfeltételek megteremtésén túl ennek még egy fontos oka lehetett. Az írók számára mindig fontos volt, hogy szépírói tevékenységükkel elérhető olvasói köröknél sokkal nagyobb közönség számára mondassák el aktuális gondolataikat. A másik érv is helytálló, különösen a 19–20. század for-

¹ Ambrus Zoltán (1861–1932) életének nagy részében újságíró és lapszerkesztő is volt szépirodalmi és kritikai működése mellett. A *Hét*, a *Borsszem Jankó* munkatársa volt, az *Új Magyar Szemle* szerkesztője és a *Nyugat* egyik alapítója. Korának egyik legműveltebb irodalmára és műfordítója volt, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. (A szerk.)

dulója környékén. Alig negyven éves a kötelező elemi iskolai oktatás, amely visszaszorítja az analfabétizmust. Az igényt, az írás-olvasás kötelező tanítására, persze a kiegyezés után viharos gyorsasággal fejlődő iparosodás teremtette meg, de – ha szabad így fogalmazni –, a másodlagos eredménye az újságolvasó, ki-sebb arányban ugyan, de a szépirodalom olvasóközönségének is, a látványos növekedése. (Nem véletlen, hogy ebben az időszakban születik az első, igazán tömegeknek készülő, mai szóhasználattal élve: bulvárlap, a *Friss Ujság*, amely elsőként érte el a százezres példányszámot.)

Ezek után természetesen nem ezekkel – az akkor létező – előnyökkel szeret-nék vitatkozni, hanem azokkal a vélt negatívumokkal, amelyeket Ambrus felsorakoztatott az irodalom és újságírás „vadházasságának”, kártékony hatásának illusztrálására. Mert nem hiszek abban, hogy igazi – tehát eredeti tehetségű – írókat megrontott volna a hírlapírás, mint ahogy azt a megfogalmazást sem tu-dom elfogadni, hogy „*A hírlapnak ellenben az első, a legfőbb célja, s jóformán egyetlen mindennapos törekvése, amely állandó, mindig megújuló: az, hogy minél inkább elterjedjen, hogy minél nagyobb közönségre tegyen szert. Nála ez létfenntartás kérdése: s olyan kérdés, amely mellett minden egyéb eltöri.*”

Száz év múltán ez még inkább igaz lehet, mint Ambrus korában, a vitám nem a jelenség létével van, hanem azzal, hogy ennek mi az oka, mi adja a lehetőségét annak, hogy – mai szóhasználattal – a média egyre nagyobb tömegeket érjen el. Hiszen az emberiség történetének többszázezer, sőt millió évén át, nem volt újság, nem volt hírcsere és a hírlap, a mai formájában összesen néhány száz éves csupán. Kell tehát valami magyarázatának lennie, hogy sok egyéb, alapvető igény után, miért e késői jelentkezése – és kielégítése – ennek az újfajta szükség-letnek, amit egyszerűen csak információs igénynek nevezhetünk. Amilyen mér-tékben nőtt az emberiség együttműködési készsége, ezzel együtt a munkameg-osztás egyre differenciáltabb lett, olyan mértékben támadt és növekedett a szük-sége annak, hogy az együttműködő csoportok – mára az emberiség földgolyó-mértékben –, tudjanak arról, mi történik máshol, mi történik ott, ahol személye-sen nincsenek, nem lehetnek jelen. Hogy piaci, üzleti megfontolásokból az in-formációt begyűjtő, csomagoló és továbbító vállalkozások – tehát lapkiadók, rádiók, televíziók – szükségszerűen szeretnének minél több fogyasztóhoz eljutni ma is, ez vitathatatlan tény, de ez nem fedheti el azt az alaphelyzetet, hogy min-dezt az emberiség információs igényei teszik lehetővé. S ha ettől máig igaz lehet Ambrus sok vádja a hírlapírás felületességére, ha úgy tetszik: henyeségére, azért nem szabad elfelejteni egyetlen percre sem a hírlapírás rendkívül fontosságát az információk gyűjtésében és terjesztésében. S ha túlzásnak tartom Ady megfo-galmazását is, aki ifjonti hevületében egyszer az újságírókat „*a szentlélek lovag-jainak*” nevezte, az irodalom és újságírás ilyen szembeállítását elfogadhatatlan-nak tartom. Még abban a látszólag igaznak ható megfogalmazásban is, hogy az írónak az újságírásban fel kell áldozni az egyéniségét.

Azt hiszem, éppen Ady a legjobb ellenpélda. Varga József Ady-könyvében külön fejezetet nyit ezzel a címmel: Lírai érzéstömbök Ady nagyváradi publicisztikájában. Részletesen tárgyalja például az őszt megidéző prózai írásait, például Az őszi Nagyvárad címűt, aztán megannyi „ősz” tematikájú versét életművének szinte minden korszakából.

Ennél érdekesebbnek tartom a Góg és Magóg motívum előkerülését már korai újságcikkeiben. A Bilek címűben például így fogalmaz: „*Góg és Magóg népét ércapukkal zárták el, de Góg és Magóg népe legalább döntögethette az ércapukat*”. Talán idézni sem kell ezek után az Új versek beköszöntő költeményének igazán ismert sorait: „*Góg és Magóg fia vagyok én. Hiába döngetek kaput, falat...*”

Hasonló a helyzet a Dózsa György motívummal. Párizsból írja a La Barre-Dózsa György című cikkét, amelyben a parasztfelkelés hőisének – családi legendák szerint távoli rokonának –, szobrot követel. Nagyjából ugyanebben az időben írja a Dózsa György unokáját és a Délibáb üzenetét.

Érdekes és érzékeny megfigyelés Kovalovszky Miklósé, a kiváló nyelvészé. Felhívja a figyelmet a gyermekkor félelmeit idéző A Torony ember gyilkossága című szövegre, amely szerint „...*Megtörténik az is, hogy a Torony-ember nem áll meg játszani a szélvitorlával, hanem sarkukban van az elkésettnek. Különösen holdvilágos estéken és éjszakákon, amikor nagyon, halálosan kell szaladni annak, aki nem akarja, hogy fejére taposson a Toronyember.*” Ezeket a szavakat veti aztán össze Kovalovszky egy ugyancsak ismert Ady vers, a Jó Csöndherceg néhány sorával: „*Holdfény alatt járom az erdőt./ Vacog a fogam s fütyerészek./ Hátam mögött jön tíz-öles, jó Csöndherceg/ És jaj nekem, ha visszsanézek.*”

Ezek kézenfekvő lehetőségek, hogy valaki kimutassa az összefüggéseket Ady újságírásának és verseinek bizonyos tematikus motívumai között. S hozzám, a valójában legfeljebb bulvár sajtó- és irodalomtörténészhez képest az alapos filológiai kutatásokat végző szaktudós bizonyára ennél jóval több hasonló egybeesést találna.

Szeretném azonban felhívni a figyelmet egy másik feltűnő jelenségre is, arra hogy Ady publicisztikájában miként van jelen a költő. Irodalomtörténészek között valószínűleg az ilyesmi közhely, számomra azonban mindig gyönyörűség, amikor például ilyen újságírói prózát olvasok egy közönségesnek is mondható kis úti cikkében: „*csak éppen nem eszik nyersen az emberhúst, mint Kameruntól délre, s a lelkeket, mint Budapesten és Debrecenben.*” S most nem a tartalma, hanem a mondattöredék hangzása miatt idéztem ezeket a szavakat, amelyek a Kóborlások Párizs körül című tudósításában olvashatóak.

Vagy egy másik részlet a Korombori című, ugyancsak Párizsban kelt írásából. (Itt kell elmondani, hogy a furcsa címet egy Ausztrál – szerinte poéta alkatú – törzs nevéből kölcsönözte, ahol a bennszülötteknek az volt a szokása, hogy az orgáikon csak nők muzsikáltak és csak férfiak táncoltak.) Tehát ebből a Ko-

romborigi cikkből idézett két mondat így hangzik: „*Betelni indult napjaim vitustáncában egy hazátlan, kósz néptől, fájdalmas gondolat-leánnyal táncolgotok. Azt mondogatja ez a szép, bitang némbertől, evvel vígasztalgot: ez a történelem, ez a História...*”

Nem szabadvers ez, nem is valami lüktető próza, csak a gondolatok szokatlan társítása, csak a kifejezések eredetisége, csak a képek gazdagsága – éppen úgy, mint verseiben.

S még egy harmadik, rövidke idézet, az utolsó prózai szövegek egyikéből, amikor már folyik a háború, folyik az öldöklés, és Csucsára szabadságra hazaengedik a román kertészfiút.

„*A virágos Péter, a mi volt legényünk virágot ölelget ki a kertből, mint öt éve csinálta. Péter természetesen, már a háború legénye.*” Két kurta mondatban ennyi költészet, s mennyi realitás, mennyi közelség a véres valósághoz! Azt kell mondani – s bizonyára sokak számára ez is közhely –, Ady után nem lehetett már úgy újságot írni, mint előtte.

S persze a költészetéről sem hétköznapi módon vall. Íme egy hosszabb mondat A fiatalok című vitacikkéből: „*Eszmék, ideálok űztek ki bennünket apró, fehér házakból magas kőházak, kőszívű emberek közé, lángolva, reménykedve, olympusi lázban dobtuk oda magunkat a teremő nagy démonának*”

Kérdezhetném: ez a próza, ez az újságcikk-részlet nem lehetne bármely Ady vers két sora? Nem kérdzem, hiszen a válasz csak egyértelmű igen lehet. Mint ahogy egyértelműen el kell tehát utasítani Ambrus Zoltán feltételezését, hogy ugyanis az újságírás árt az irodalomnak. S bizonyoságul nemcsak a régiket – Jókait, Adyt, Móriczt – idézhetjük, de Márait csakúgy, mint Moldovát, aki fordított irányban halad: riportokat növeszt regényekké. (S hogy rögtön megvédjem Moldovát, akit sokan csak izgága, balos riporternek tartanak, akiknek figyelmébe ajánlom Mikes Kelemenről írott, stílusban is igen eredeti, korabeli napló formájában megírt regényét.) De büszkén emlegethetem, hátha az ő dicsőségéből, mint egyetemi évfolyamtársából, rám is visszaverődik valamennyi: Lázár Ervint. Akiből egyetemi éveink alatt az még csak felismerhető volt, hogy jó újságíró lesz belőle – az akkor még létező Újságíró tanszékre jártunk –, mint ahogy az is volt egész, sajnálatosan rövid, élete során, de azt egyikünk se gondolta, hogy olyan sajátos, tüneményes gyermekirodalmat művel, amely a felnőttek kedvencévé is válik.

Ambrus Zoltán gondolkodásában ott a hiba, hogy nem veszi figyelembe: az újságírás és az irodalom között funkcionálisnak nevezhetőek a különbségek, bár a matéria, amit és ahogy felhasználnak, az azonos. Ez pedig a nyelv, mint formálódó, formálható nyersanyag. Szabad legyen itt a magam, kissé talán triviális, de példaként jól funkcionáló hasonlatát felhasználnom, amellyel az oktatásban érzékeltetni szoktam hallgatóimmal a különbség lényegét. Gondoljunk a szobrászra és a formatervezőre. Ők mindketten ugyanazzal – valójában bármiféle –, nyersanyaggal dolgozhatnak a márványtól akár a papírig, a lényeg az, hogy elha-

tárolják, kitöltik a tér egy darabját. Akár ugyanannak a kordivatnak, éppen aktuális stílusirányzatnak hódolhatnak. Mégis van egy óriási különbség. A szobrász – elvileg – teljesen szabadon alkothat, rendszerint még akkor is, ha megrendelésre dolgozik. Választhat természeti formákat, vagy akár a legvadabb absztrakciót, amit a térbe álmodik. Ezzel szemben egy porszívógép formatervezője – mint a mai kínálat mutatja –, ugyancsak eredeti formákat és külső díszítést, színeket választhat. Ám soha nem feledkezhet meg arról, hogy ebben az általa választott formában bele kell férni egy villanymotornak, továbbá valahol két lukat is biztosítani kell, hogy az egyikén szívja, a másikon kifújja a levegőt. Ha ezt nem veszi figyelembe, tervezhet bármilyen eredeti formát, az egésznek semmi értelme, mert ez egy speciális használati tárgy, ami így nem alkalmas eredeti funkciójának a betöltésére.

Az író természetesen a szavak szabad szobrásza, az újságíró azonban, ugyanazokból a szavakból, csak kötött formákat tervezhet. Mert az újság, a sajtó is – képletesen természetesen, de lényegét tekintve –, használati tárgy. Az a legfőbb funkciója, mint erről már beszélni próbáltam, hogy olvasói, nézői, hallgatói hozzájussanak rendszeresen a számukra legszükségesebb információkhoz. S hogy a média különböző formájú, terjedelmű céljai között helyenként nagyok a különbségek, az csak annak a következménye, hogy adott esetben más-más fogyasztói réteget próbálnak, a maguk sajátos igényei szerint – ebbe a bulvárjellegűek is beletartoznak –, információkkal ellátni. A különbségek egy pillanatra sem változtatják meg az egységes alapfunkciót: informálni, informálni, informálni. S ez azt is jelenti, hogy a vélemények piacán ugyancsak információs választékkal kell szolgálni, s rendszerint ez az a területe, részlete a médiának, ahol az íróknak korábban is, ma is, megjelenési lehetőségeket biztosít.

Mint számtalan sora bizonyítja: Ady mindig tudta, hogy – túl a pénzkereseten – miért ír újságot. Ugyanakkor publicisztikájának személyes, senkivel össze nem téveszthető hangja, stílusa sem más, mint verseinek folytatása, vagy előzménye egy funkcionális közegben. Egy indulatokkal, érzelmekkel és áradó gondolatokkal önmagát minduntalan a nyilvánosság kínpadjára feszítő személyiség megnyilatkozásairól van szó, bármilyen műben is fogalmaz. Ettől van igazi dimenziója, máig ható ereje ennek a lenyűgöző személyiségnek, akár ha verset ír, akár ha újságokba szánta sorait.

Remélem, hogy eddig még soha, senkinek nem vettem el a kedvét azoknak, akiket szépirodalmi ambíciókkal vert, vagy áldott meg a sorsa. Miközben nem győzöm ismételtetni, hogy ezekben az iskolákban mi nem a szavak szobrászkodását, hanem a formatervezést tanítjuk. Ami talán csak az én hasonlatomban hangzik ilyen triviálisan, mert Ady erről is másként gondolkodott. Szeretném ezért is az ő szavaival befejezni az előadásomat: *„Az irodalom a magyar talajban együtt tenyészik a sajtóval, s ígérete, jele egy jobb jövőendőnek, mely látni és értékelni fogja tudni egy-egy izmosabb, eredetibb, s erősebb újságíró egyéniség nagy társadalomformáló szerepét.”*